

بازشناخت ابعاد عینی و ذهنی زیباشناسی معماری اسلامی در دوران معاصر

چکیده

در طول تاریخ، زیبایی به‌عنوان جاذبه‌ای ازلی مطرح بوده و در رشته‌های مختلف مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. زیبایی تنها امری ذهنی نیست، بلکه باید آن را به‌عنوان حقیقتی عینی درک کرد. بناهای دوران اسلامی به‌عنوان پدیده‌های مهم شهری، از نظر ویژگی‌های زیباشناسانه اهمیت ویژه‌ای دارند. از این رو، در دهه‌های گذشته پژوهشگران خارجی و داخلی به بررسی جنبه‌های گوناگون آن پرداختند. این تحقیق به صورت خاص، بر بُعد زیبایی‌شناسی محیط و کالبد معماری تأکید دارد. این کار پژوهشی به روش «تحلیلی-کاربردی» انجام شده است و در حوزه مطالعات میدانی، «روش پیمایشی» با ابزار گردآوری داده از راه مشاهده «عینی» از بناهای اسلامی و «پرسش‌نامه» به روش ذهنی صورت گرفته است. اولویت‌بندی داده‌های عینی و ذهنی زیبایی از کالبد و مکان معماری، به خصوص معماری اسلامی دوران معاصر در کانون توجه این پژوهش بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که معیارهای عینی و ذهنی مردم و معماران اندکی با هم تفاوت دارد، اما ادراک عینی زیبایی از محیط و کالبد معماری در هر دو گروه، موضوعی مهم است. همچنین، بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که زیبایی ساختار، کالبد و فضای معماری بر درک عینی و ذهنی زیبایی‌شناسی معماری اثری مهم دارد.

هدف‌های پژوهش:

بررسی ابعاد عینی و ذهنی زیبایی‌شناسی معماری اسلامی

تحقیق و اولویت‌بندی شاخص‌های زیبایی‌شناسی در بُعد عینی و ذهنی در معماری اسلامی معاصر

سوالات پژوهش:

ابعاد عینی و ذهنی زیبایی‌شناسی چگونه در آثار معماری اسلامی دوران معاصر نمود پیدا کرده است؟

زیبایی ساختار و فضای معماری چه تاثیری بر درک عینی و ذهنی زیبایی‌شناسی معماری دارد؟

واژگان کلیدی: زیبایی‌شناسی، معماری اسلامی، مفهوم عینیت، مفهوم ذهنیت، دوران معاصر

مقدمه

^۱ . دانشجوی دکتری معماری، گروه معماری، دانشکده فنی و مهندسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.
sadeghkarimi64@yahoo.com

بی‌گمان، جمال یا زیبایی دلکش‌ترین پدیده هستی است و ادراک زیبایی نیز برجسته‌ترین امتیاز معنوی انسان محسوب می‌گردد. انسان همواره زیبایی را تجربه کرده و مجذوب آن شده و به آفرینش آن دست یافته است (یوسفیان، ۱۳۷۹: ۱۳۶). بسیاری از نظریه پردازان که دست کم به زمان افلاطون برمی‌گردند، زیبایی را به عنوان یکی از خصایص اشیا می‌دانستند که منجر به تجربه‌ای لذت بخش در ادراک کننده‌ها می‌شود (تاتارکوویچ، ۱۳۸۱). زیبایی‌شناسی در آغاز، شناختی تجربی یا عملی بود ولی به تدریج با دانشی نظری مبدل گردید و سرانجام در سده هجدهم به صورت یکی از مباحث نظری و مباحث فلسفه درآمد. در حال حاضر، زیبایی‌شناسی با آنکه علم جوانی نیست با دو مانعی که در مقابل آن قرار داشته، به حد کافی از نظام بر خوردار نشده است. از یک طرف، زیبایی‌شناسی همانند روانشناسی، با حالات و عوامل درونی انسانی، یعنی ادراک و عاطفه، غم و شادی، زیبایی و اراده و غریزه سرو کار دارد و از طرف دیگر، مفهوم و احکام آن شدیداً نسبی است؛ به این معنی که هر کس یا هر گروه مفاهیم زیبایی‌شناسی را به خواست خود تعبیر و ارزش‌گذاری می‌کنند و ما را به اصول یا الگوهای سنجیده‌ی که فرآیند هنر آفرینی و هنر پذیری را هدایت و تسهیل می‌کنند، نایل می‌گرداند. با این که زیبایی‌شناسان در مورد ملاک‌های زیبایی، هم‌داستان نیستند، هر شیئی یا پدیده‌ای را که در هنر پذیر، احساس خوشایندی برانگیزد، اعم از اینکه زمینه‌ای طبیعی یا هنری داشته باشد، زیبا و برخوردار از زیبایی می‌دانند (یوسفیان، ۱۳۷۹: ۱۳۵ و ۱۳۶). در این هنگام، زیبایی می‌تواند تسلی‌بخش، مشوق‌کننده، مقدس یا نا مقدس باشد؛ زیبایی می‌تواند مسرت‌بخش، جذاب، الهام‌بخش و یا خوف برانگیز باشد. زیبایی می‌تواند به انهنای مختلفی (اسکروتن، ۱۳۹۳: ۹) برای انسان‌ها، متفاوت و تاثیر گذار باشد. در کل زیبایی جزو نیازهای متعالی انسان بوده و به میزان سلامت، طول عمر و به مثابه متحرکی برای شکوفایی (Smith, 1976&2003) استعدادها و تجربیات انسان در طول زمان مطرح است. عواملی بر اساس تجربیات فردی و جمعی از گذشته و حال در مواجهه با پدیده زیبایی، ذهنیت دهنده و به وجود آورنده تصویر ذهنی برای انسان هستند (پاکزاد، ۱۳۷۵). انسان بر مبنای این توقع ذهنی و ادراکی که از واقعیت یا پدیده‌های محیط دارد، یک عینیت را به نحو خاصی بازشناسی می‌کند (دامیار، ۱۳۹۲: ۹۲). بر این اساس می‌توان گفت توقعات مردم از زیبایی بر اساس توقعات ذهنی می‌تواند کاملاً متفاوت هم باشد. در دوران پس اسلام، معماری ایران به‌عنوان بخش عظیمی از میراث فرهنگی و هنری جهان اسلام مطرح شد. با ظهور اسلام، هنرمندان و معماران سعی کردند تا از اصول و ارزش‌های گذشته و اعتقادات اسلامی در کارهایشان بهره نمایند (بمانیان، ۱۳۸۶: ۴۰-۳۸) و زیبایی را به نمایش بگذارند که از امور اخلاقی، اعتقادی و معنایی شکل گیرد.

چندین دهه است که پژوهش در خصوص ابعاد مختلف معماری دوران اسلامی توسط محققان بزرگ خارجی و داخلی در حال صورت پذیرفتن است. از بزرگ‌ترین این محققان می‌توان به هانری کوربن، تیتوس بورکهارت و سید حسین نصر، حسن بلخاری قهپی و شهرام پازوکی اشاره نمود که سهم بسزایی در این عرصه داشته‌اند. با توجه به پژوهش‌هایی که در زمینه زیبایی‌شناسی انجام گرفته، اما هم‌چنان کمبودهایی در حوزه مطالعاتی و پژوهشی حوزه زیبایی‌شناسی معماری و آثار اسلامی وجود دارد. بر این اساس محقق سعی دارد با تاکید بر اولویت‌بندی شاخص‌های زیبایی‌شناسی معماری دوران اسلام به صورت ذهنی و عینی اقدام نماید. تحقیق حاضر با روش «تحلیلی-کاربردی» در حوزه مطالعات میدانی، «روش پیمایشی» با ابزار گردآوری داده به روش «پرسش‌نامه» انجام گرفته است. همچنین در مطالعه‌ی کاربردی، داده‌های مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. بر اساس بررسی آمار توصیفی و شاخص‌ها، نسبت به بررسی روابط همبستگی میان متغیرهای وابسته و متغیرهای مستقل پرداخته شده است. طبق نتایج به دست آمده

که حاصل نتایج آمار استنباطی هستند. با توجه به نوع داده‌ها، که از نوع داده‌های رتبه‌ای هستند و از طیف ۴ گزینه‌ای که برای پاسخ‌ها در نظر گرفته شده است و از آزمون گاما در نرم افزار Spss برای استخراج معیارها استفاده شده است.

منابع

- اردلان، نادر و بختیار، لاله (۱۳۹۱)، حس وحدت؛ نقش سنت در معماری ایرانی، انتشارات موسسه علم معمار، تهران.
- اسلامی، سید رضا و شاهین‌راد، مهنوش (۱۳۹۱)، «بازشناسی اصل افقی گرایي در معماری اسلامی»، فصلنامه کیمیای هنر، شماره ۲۰، سال اول، بهار ۹۱، ص ۶۴-۴۱.
- اسکروتین، راجر (۱۳۹۳)، زیبایی، ترجمه‌ی فریده فرودفر و امیر نصری، انتشارات مینوی خرد، تهران.
- اردلان، نادر (۱۳۶۵)، «ساختمان مفاهیم در معماری سنتی»، مجله‌ی معماری و هنر ایران، ش ۲۶ و ۲۵.
- الکساندر، کریستوفر (۱۳۸۱)، معماری و راز جاودانگی؛ راه بی‌زمان ساختن. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندي. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. تهران.
- امین زاده، بهناز (۱۳۸۹)، ارزیابی زیبایی و هویت مکان، فصلنامه هویت شهر، سال پنجم، شماره ۷، صص ۱۴-۳.
- انصاری، مریم و نصرآبادی، حسنعلی بختیار و لیاقت‌دار، محمدجواد و باقری، خسرو (۱۳۹۳)، «تحلیلی بر نظریه تجربه زیبایی شناسی جان دیوی»، پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، سال یازدهم، دوره دوم، شماره ۱۴، صص ۶۲-۵۴.
- آرنه‌ایم، رودولف (۱۳۸۲)، پویه شناسی صور معماری، ترجمه: مهرداد قیومی بیدهندي، نشر سمت، تهران.
- آیوازیان، سیمون (۱۳۸۱)، زیبایی شناسی و خاستگاه آن در نقد معماری. مجله هنرهای زیبا. شماره ۱۲.
- بانی مسعود، امیر (۱۳۹۱)، معماری معاصر ایران، هنر معماری قرن، تهران.
- بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۷)، فرایند طراحی شهری، دانشگاه تهران.
- بختیار نصر آبادی، آمنه و پورجعفر، محمدرضا و تقوایی، علی اکبر (۱۳۹۴)، «تحلیلی بر نقش زیباشناسانه هندسه در شکل‌گیری فضای شهری چهار باغ عباسی، فصلنامه مطالعات شهری، شماره هفدهم، صص ۵۳-۴۱.
- بمانیان، محمد رضا و اخوت، هانیه و بقائی، پرهام (۱۳۸۹)، کاربرد هندسه و تناسبات در معماری، انتشارات هله/ طحان، تهران.
- بمانیان، محمد رضا (۱۳۸۶)، بررسی نقش خدا محوری در معماری مسلمانان، نشریه بین المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت ایران، شماره ۵، جلد ۱۸، صص ۴۴-۳۷.
- بیکن، ادموند (۱۳۷۶)، طراحی شهرها: تحول شکل شهر از آتن باستانی تا برازیلیای مدرن، ترجمه: فرزانه طاهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.

- پاکزاد، جهان‌شاه و ساکی، الهه (۱۳۹۳)، تجربه‌ی زیبایی شناختی محیط، دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۱۴-۵.
- تاتارکوویچ، (۱۳۸۱)، فرم در تاریخ زیبایی‌شناسی، ترجمه‌ی کیوان دوستخواه، شماره‌ی ۵۲، صص ۶۱-۴۶.
- دامیار، سجاد (۱۳۹۲)، «رابطه وجوه ادراکی انسان با عوامل هویت بخش در معماری»، نشریه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۶، تابستان ۹۳، صص ۹۱-۱۰۴.
- رهنورد، زهرا (۱۳۸۸)، حکمت و هنر اسلامی، چاپ پنجم، انتشارات دانشگاه تهران.
- ریخته‌گران، محمد رضا (۱۳۸۴)، هنر از دیدگاه مارتین هیدگر، فرهنگستان هنر، تهران.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۷۵)، «هویت و این همانی با فضا»، نشریه صفا، سال ششم شماره‌های ۲۰-۲۱ و ۲۲، صص ۱۰۰ تا ۱۰۶، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- چینگ، فرانسیس دی کی (۱۳۸۲)، معماری فرم، فضا و نظم، ترجمه: مریم رضوی، ناشر پرهام نقش، تهران.
- حاتم، غلامعلی و نفیسه استیری (۱۳۸۸)، «بررسی تزیینات آجرکاری در مناره خسروجرد سبزوار»، دوفصل نامه تخصصی هنرهای تجسمی نقش مایه، شماره ۳، صص ۴۵-۵۲.
- حبیبی، سید محسن (۱۳۸۲)، از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران..
- صالحی، ابودر (۱۳۸۶)، «قدر مکان»، رساله کارشناسی ارشد مهندسی معماری. استاد راهنما: دکتر هادی ندیمی. یزد: دانشگاه یزد، دانشکده هنر و معماری.
- صارمی، علی اکبر (۱۳۷۸)، «در مورد معماری امروز ایران، فصلنامه معماری و شهرسازی»، ش ۵۰ و ۵۱، صص ۱۷۱-۱۷۳.
- علوی‌نژاد، سید محسن و نادعلیان، احمد و کفشچیان‌مقدم، اصغر و شیرازی، علی اصغر (۱۳۸۹)، «مطالعه تطبیقی در کاربرد دو اصطلاح "تزیینات معماری" و "دیوارنگاری" در منابع هنر اسلامی»، فصلنامه گره، شماره ۱۵، تابستان ۸۹، صص ۵-۶.
- قائم‌فر، شقایق (۱۳۹۵)، الگوی زیبایی‌شناسی در معماری بر اساس دسدگاه اندیشمندان اسلامی، مجله مطالعات هنر و معماری، جلد ۴، شماره ۶ (پیاپی: ۱۳)، صص ۳۷-۴۷.
- کریمی، مهرداد (۱۳۸۹)، «زیبایی برج از نگاه شهروندان؛ بررسی رویکرد زیباشناسانه شهروندان تهرانی به ساختمانهای بلند»، مجله منظر، شماره ۱۱، ویژه منظر شهری تهران، آبان و آذر، صص ۶۱-۵۶.
- گات، بریس و دومینیک مک آیور لوپس (۱۳۸۶)، دانشنامه زیبایی‌شناسی، ترجمه فرهاد ساسانی، منوچهر صانعی دره بیدی، امیر علی مددپور، تهران.
- گروتر، یورگ کورت (۱۳۹۱)، زیبایی‌شناسی در معماری، ترجمه: جهان شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، چاپ چهارم، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی تهران.

- لنگ، جان (۱۳۸۱)، آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)، ترجمه علیرضا عینی‌فر، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- مددپور، محمد (۱۳۸۳)، آشنایی با آرای متفکران درباره هنر، سوره مهر، تهران.
- موسوی حاجی، سید رسول و شریفی، مصطفی، شفیع‌فر، فرزاد (۱۳۹۱)، «رویکردی باستان شناسانه به بازشناسی مفاهیم کاربردی و معنوی عناصر معماری دوران اسلامی ایران بر پایه دیوان اشعر حافظ شیرازی»، مجله نامه‌ی باستان شناسی، شماره ۳، دوره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، صص ۴۵-۶۱.
- مولوی، مهرانز (۱۳۸۵)، «پایان نامه دکتری تخصصی شهرسازی با عنوان: تحلیل زیباشناختی کالبد فضای شهری»، دانشگاه تهران، تهران.
- موسوی رکنی، سید محمدهادی (۱۳۹۴)، نقد و بررسی عینیت زیبایی شناختی از منظر فرانک سیبلی، فصلنامه کیمیای هنر، سال چهارم، شماره ۱۴، بهار ۹۴، صص ۶۳-۵۴.
- معظمی، منوچهر (۱۳۹۰)، «تلقی استاد از فضا و تاثیر آن بر آموزش معماری»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۴۸، صص ۶۸-۵۷.
- میرمیران، سیدهادی (۱۳۷۸)، «جریانی نو در معماری امروز ایران، فصلنامه معماری و شهرسازی»، ش ۵۰-۵۱، صص ۴۰-۴۸.
- مهدوی‌نژاد، محمد جواد (۱۳۸۳)، «حکمت معماری اسلامی، جستجو در ژرف ساخت های معنوی معماری اسلامی ایران»، مجله هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، شماره ۱۹، ص ۶۰.
- نصر، سید حسین (۱۳۷۵)، هنر و معنویت اسلامی، ترجمه رحیم قاسمیان، دفتر مطالعات دینی هنر، تهران.
- هنفلینگ، اسوالد (۱۳۸۱)، چیستی هنر، ترجمه علی رامین، انتشارات هرمس، تهران.
- یوسفیان، جواد (۱۳۷۹)، «نگاهی به مفهوم زیبایی‌شناسی»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، دوره ۴۳، شماره ۱۷۷، صص ۱۳۵-۱۷۲.

Canter, D. 1971, *The Psychology of Place*, London: the Architectural Press.

Gibberd, F., (1955), *Town Design*, London: Architectural Press.

Halprin, L. (1966), *Freeways*, New York, Reinhold.

Smith, P. F. (2003). *The Dynamic of Delight; Architecture and Aesthetics*, London: Routledge.

Sitte, C. (1945), *The Art of Building Cities*, Translated by Charles T. Stewart, New York: Van Nostrand Reinhold.

Kaplan. R. and Kaplan. S. (1991), The experience of nature: A psychological perspective, Cambridge University Cambridge, UK.

Kaplan. S. (1987), Aesthetics, affect and cognition: environmental preferences from an evolutionary perspective, Environment and Behavior 19.

Pinchard, B.(2005). "Symbol and space according to Rene Guenon", in edited book entitled: "Mathematics and the Divine – A historical Study", editors: Luc Bergmans and Teun Koetsier; Elsevier, Oxford, UK.

Nadimi, H. (1998)., Actual Role, Academy of Sciences, No.14-15.
[In Persian].

Rapoport, A. (1990), The meaning of the built environment: a nonverbal communication approach, Tucson: the University of Arizona Press.

Relph, E. 1976, "Place and Placelessness", London: Pion Press.

Jackson, John Brinckerhoff. 1994, A sense of place, a sense of time. New Haven: Yale University Press.